

АРЕШТОВАНА КОЛЯДА, АБО ПОГРОМ 12 СІЧНЯ 1972-ГО

Марія Гриців – науковий співробітник Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів "Тюрма на Лонцького"

Того дня у Львові та Києві було заарештовано 19 осіб – учасників різдвяної коляди. Їх залякували розстрілом, тортурами, психлікарнями і завданням шкоди рідним. Декого звинувачували навіть у шпигунстві, використовуючи свідчення громадянина Бельгії...

Наближалася 50-та річниця створення СРСР. З перших днів січня 1972 р. КДБ розпочав спецоперацію з нейтралізації людей з відвертою громадянською позицією. Можна припустити, що поширення руху дисидентів псувало імідж держави й було загрозливим для системи.

Спецоперація призвела до масового погрому опозиційної інтелігенції та сотень арештів, засуджень із набагато суворішими вироками, аніж у середині 1960-х рр.

Спецповідомлення КДБ УРСР першому секретареві ЦК КПУ Петрові Шелесту про новорічні вертепи дисидентів Львова та Києва (документ зі справи "Блок", архів ГДА СБУ)

Внаслідок оперативно-розшукових заходів у поле зору КДБ потрапили учасники різдвяної коляди-1972.

Її організаторами була дисидентська молодь зі Львова та Києва, яка чинила виклик політиці викорінення українських національних традицій атеїстичною пропагандою, заборонаю відзначення релігійних свят, зокрема Різдва Христового.

Так виглядав новорічний вертеп дисидентів у Львові 1972 р.

Вони ще не знали, що влада готує на 12 січня...

Ініціатором вертепу у Львові стала учасниця правозахисного руху лікар Олена Антонів, колишня дружина В'ячеслава Чорновола. Репетиції відбувались у її помешканні – невеликому будинку на вул. Спокійній, 13.

Ірина Калинець згадує: "Дім на вул. Спокійній був "пунктом опори", саме там готувалися знамениті колядки і вертепи 1971-1972 рр., саме в хату Олени поверталися люди з ув'язнення і знаходили там не лише матеріальну допомогу (одяг, гроші, харчі), а й душевне тепло".

В оселі Олени інакодумці вивчали колядки, щедрівки, зносили туди різноманітний одяг, робили маски, перевдягалися. Щоправда, дисидентські вертепи дещо відрізнялись від звичних сучасних, оскільки поєднували елементи Різдвяного вертепу із Маланкою (тобто водіння кози) та Щедрим вечором.

Відтак веселою й гамірною ватагою вирушали вулицями Львова у новорічну ніч, щоб менше наражатися на переслідування владою.

Вертеп у домі Садовських у Львові. Стоять ліворуч: Любомира Попадюк, Василь Стус, Олена Антонів, Ірина Калинець, Марія й Ганна Садовські, Михайло Горинь; сидять — Стефанія Шабатура ("циган"), Мар'ян Гатало, Олександр Кузьменко. Через три дні Стус, Калинець та Шабатура були заарештовані

Хоча й на Новий рік організовувались партійним керівництвом численні провокації, які б мали перешкодити колядникам.

У середовище дисидентів КГБ засилало агентів "задля викриття їх антирадянської діяльності". Про це свідчить збережений лист-зізнання Бориса Ковгара – працівника музею народної архітектури в Пироговому – до майора КДБ Даниленка.

В листі йдеться, що Б. Ковгар отримав вказівку увійти в довіру до дисидентів під час підготовки новорічних вертепів. Однак, коли він побачив, з якими людьми спілкується, то вирішив перейти на їхній бік. Згодом кагебісти помстились йому за зраду, запроторивши у психіатричну лікарню.

Під час вертепів дисиденти заходили з вітаннями-колядками до знаних людей, наприклад, до Романа Іваничука, Ростислава Братуня, Миколи Петренка, Володимира Лучука, Євгена Лазаренка, Володи-

Глядачі та учасники – Михайло Горинь, Ольга Горинь, Дзвінка Калинець, Мар'ян Гатало (у капелюсі), Раїса Мороз (у хустці)

мири Чайки, Григорія Нудьги, інших письменників і митців.

У вертепах брали участь подружжя Калинців, художниця Стефанія Шабатура, психолог Михайло Горинь та його дружина педагог Ольга Горинь, педагог і літературний критик Володимир Іванишин, Марія Антонів, Марія Ковальська, Ярослав Мацелюх, учителька Любомира Попадюк, художник Богдан Сорока із дружиною Любою, Роман та Леся Лещухи, Марія Гель, Мар'ян Гатала, Ярослав Лемик, Степан Бедрило, Любомир Криса, Раїса Мороз, Микола Білоус та ін.

До наших днів дійшли оригінальні фото колядників, зроблені Я. Лемиком у новорічну ніч 1972 р. (зберігаються у збірці Національного музею "Тюрма на Лонцького").

Загалом у вертепі взяло участь близько 45 осіб, з-поміж них і Василь Стус, який у переддень Нового року приїхав до Львова з Моршина, де тоді лікувався.

Перестрівши колядників на вул. Енгельса, Стус долучився до вертепу. Так він зазначив свої враження від коляди: "Ви таки зуміли зберегтись. У цьому ваша сила".

Через кілька днів на Різдво поет приїздив у гості до подружжя Калинців, подарувавши їм збірку поезій "Зимові дерева" і статтю про Тичину "Феномен доби" (самвидав був вилучений під час обшуку квартири 12 січня, тепер зберігаються у фондах нашого музею).

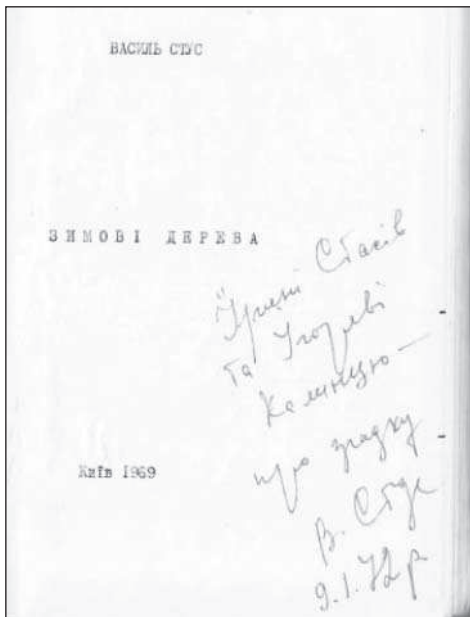
Калинці подарували йому вишиванку, проте на-вряд чи він встиг її одягнути, оскільки одразу після повернення до Києва був заарештований.

Зібрані гроші за коляду учасники вертепів планували скерувати на допомогу тодішнім політв'язням та їхнім рідним, на випуск чорноволівського "Українського вісника" тощо. Вже незабаром ці кошти (250 рублів) знадобились для оплати роботи адвокатів на судових процесах...

Проте влада розуміла, що звинувачувати дисидентів у недотриманні атеїстичних принципів радянської держави та відзначенні релігійних свят є дріб'язковим.

Для проведення масових арештів не вистачало більш вагомої причини, ланцюжка, який би дозволив довести "зв'язок націоналістичного підпілля в Україні із закордонними українськими центрами та організаціями".

Сценарій т.зв. "справи Добоша" спланували органи держбезпеки, провідну роль у ній відіграв (сам того не усвідомлюючи) бельгійський студент українського походження Ярослав Добош.

Титульна сторінка самвидавної збірки Василя Стуса "Зимові дерева", подарована друзям 9 січня 1972 р. Через кілька днів її вилучили та додали як "вещдок" до кримінальної справи

Він намагався зібрати у Києві та Львові примірники самвидаву, фотокопії "Українського вісника" і вивезти їх за кордон для Українського допомогового комітету та Співки української молоді, членом якої він був.

Спецповідомлення КГБ УРСР першому секретарю ЦК КПУ Петрові Шелесту про стеження і арешт Ярослава Добоша (документ зі справи "Блок").

День 4 січня 1972 р. став точкою відліку в проведенні операції проти дисидентів. Добошу не дозволили виїхати з СРСР, його затримали на кордоні у Чопі, конфіскувавши копію "Словника рим української мови" політв'язня Святослава Караванського. Студента звинуватили "у проведенні підривної антирадянської діяльності".

Повідомлення про його арешт з'явилося лише через 11 днів в газеті ЦК КПУ "Радянська Україна". Очевидно, цей час було витрачено на "обробку" жертви та отримання її задокументованих зізнань.

Примітивна авантюра зі "шпигунською" підкладкою дала необхідний результат: 12 січня 1972 р. розпочалася акція проти провідних діячів опозиції.

Леоніда Світлична, дружина літературознавця Івана Світличного, так описала той зловісний день:

"12 січня, 8.15 ранку. Я вже одягнена, збираюся на роботу, приймати іспити в студентів. Дзвінок у двері; як звичайно, відчиняю я. Перед дверима багато людей, показують ордер на обшук... Почався детальний обшук: ретельно розглядають кожну книжку, газету, кожен аркуш паперу. Шмональників семеро (в тому числі і "понятих"-сексотів). У якій справі, що шукають – невідомо.

Забирають книжки, машинописи, купу українського і російського самвидаву, записники, друкарську машинку, радіоприймач, магнітофонні стрічки з унікальними записами Василя Симоненка, Василя Стуса, Бориса Мамайсура... Я напружено чекаю Надійку [Світличну, сестру Івана, – авт.], не знаючи, що в цей час у неї теж роблять обшук, як і в десятків інших людей по всій Україні...".

Після проведених обшуків за ґратами опинились лідери дисидентів – Іван Світличний, Василь Стус, Євген Сверстюк, Зіновія Франко, Леонід Селезненко, Леонід Плющ та ін.

У Львові до слідчої в'язниці УКГБ на вул. Миру (сучасна – Степана Бандери), в якій тепер працює Національний музей "Тюрма на Лонцького", потрапили В'ячеслав Чорновіл, Ірина Стасів-Калинець, Іван Гель, Стефанія Шабатура, Михайло Осадчий, Ярослав Дашкевич.

Упродовж 12-14 січня заарештовано щонайменше 19 осіб: одинадцять – у Києві, вісім – у Львові.

Василь Яківчик, лікар з Городенки, Івано-Франківської області, згадує: "Сумнозвісний січень 1972 р., коли на голови шестидесятників, наших друзів і близьких людей, посипалися жорстокі репресії – арешти, суди, ув'язнення. Багато тоді сімей ув'язнених залишилися без годувальників, багатьох репресованих було позбавлено роботи, залишено їх без засобів існування...".

Під час допитів у львівському ізоляторі в Ірини Калинець та Стефанії Шабатури намагались вивідати інформацію про їхні зв'язки з іншими учасниками дисидентського руху (зокрема зі Стусом), обмін самвидавними брошурами, поіменний список учасників новорічної коляди, їхні зв'язки з іноземцями.

Заарештованих дисидентів залякували розстрілом, фізичними тортурами, завданням шкоди рідним і близьким.

Використовували також систему "каральної медицини": деяких, кого було складно звинуватити у порушенні відповідних статей кримінального кодексу, оголошували божевільними та ув'язнювали у спецпсихлікарнях.

19 січня 1972 р. бюро Львівського обкому КПУ заслухало повідомлення начальника львівського КГБ М. Полудня "Про оперативно-чекістські заходи, проведені 10-13 січня щодо заарештованих Я. Добоша і громадян Львова та області, які займалися антирадянською агітацією та пропагандою".

Профільним відділам було доручено забезпечити "дотримання необхідного громадського порядку і правильне реагування на проведені органами КГБ заходи".

**Самвидавець
Іван Гель отримав
найбільший термін з
усіх ув'язнених по т.зв.
"справі Добоша"**

Вже за кілька днів – обшуки у домівах інших підозрюваних осіб. Зокрема у поета Григорія Чубая, інженера Атени Волицької (Пашко), працівниці музею етнографії Людмили Шереметьєвої (дружини відомого історика Ярослава Дашкевича), викладача університету Любові Попадюк, згодом – у мистецтвознавця Богдана Гориня, Ярослава Кендзьора.

Їх неодноразово викликали на допити як свідків під час проведення слідства проти затриманих. Розпочались масові звільнення з роботи, відрахування з вишів.

Львівський обласний суд звинуватив затриманих дисидентів у "виготовленні, розповсюдженні, зберіганні літератури наклепницького характеру, участі у вертепах, ворожому ставленні до радянської соціалістичної системи, ініціативі створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої".

Більшість отримала вирок позбавлення волі терміном на п'ять-сім років у таборах суворого режиму та три роки заслання. Максимальний термін одержав Іван Гель – 10 років суворого режиму та 5 – заслання, бо для "Івана Тиктора українського самвидаву" цей вирок був уже другим.

Головною метою січневих репресій 1972 року була нейтралізація інтелектуальної еліти дисидентства, брутальна розправа з найактивнішими лідерами й залякування решти.

Якщо в січні заарештували двадцять найпомітніших діячів руху, то загалом впродовж 1972 р. було засуджено 89 дисидентів (з них 55 із Західної України). Потім відома дослідниця дисидентського руху Людмила Алексеєва напише: "Арешти виглядали як частина широко задуманого плану з викорінення самосвідомості українців".

**Поет Григорій Чубай із дружиною
Галиною, 1970-ті**

Січневий погром 1972 р. й переслідування учасників вертепів перервали традицію публічної коляди на тривалий час і призупинили масове видання самвидаву.

Однак, уже в другій половині 70-х років рух опору відновився з новою силою, і основним інструментом боротьби із системою став відкритий захист прав людини членами Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод.

Замітка редактора «Зони»:

Одеса, на жаль, була попереду. Тут арешти пройшли 1971 року: **Олекси Притики** (9 серпня), **Олекси Різникова** (11 жовтня), та **Ніни Строкатої** (6 грудня). Суд відбувся 4-19 травня 1972 р.

Ці арешти викликали цілу лавину цинічних і безжалісних переслідувань – виключені були з університету відмінниці навчання **Марія Овдієнко** (за допомогу Ніні Строкатій), **Людмила Авдієвська** (так-так, сестра того самого Авдієвського!) за читання і переписування самвидаву, з обласної газети «Чорноморська комуна» звільнений і з партії виключений відповідальний секретар **Володимир Крижанівський** лише за те, що надрукував добірку віршів «Знайомтесь – Олекса Різників» та прийняв у кабінеті Ніну Строкату, а з видавництва «Маяк» звільнений і позбавлений черги на квартиру журналіст і поет **Іван Малюта** за те, що дружив з Різниковим і надрукував у багатотиражній газеті політехнічного інституту вірш, присвячений політв'язню **Святославу Караванському**.

Звільнена з роботи у Балтському педучилищі **Галина Могильницька** за знайомство з Ніною Сирокатою та подружнє життя з О.Різниковим. Лікар **Віктор Мороз** був брутально позбавлений роботи і членства у партії за те, що був старостою самодіяльної української капели, де вимагав розмовляти українською мовою, та за читання самвидаву! Кілька студентів з художнього училища були звільнені за те, що відвідали два-три рази оту капелу. Жорстко розправлялася компарія з українцями Одеси!

Олекса Різників